

## ПРАВОВА ПРИРОДА ВІДНОСИН З УЧАСТЮ СУБ'ЄКТА, ЩО ОРГАНІЗУЄ ТОРГІВЛЮ НА РИНКУ

При дослідженні правової природи правових відносин, що виникають на ринку, слід виходити з застережень С.І. Асканзія про те, що наукове дослідження цивільно-правових явищ повинне проходити два етапи [1]. Перший стосується дослідження реальних суспільних відносин, що лежать в основі цивільно-правових норм та відповідних правовідносин, а другий - дослідження всієї різноманітності правових інститутів. Воно повинне проводитися в даному випадку спираючись на економічну структуру відповідних суспільних відносин, що виникають при здійсненні торгівлі на ринку.

За характером відносини, що виникають на ринку, можна поділити на два різновиди. Перші - це відносини з участю торговця (відносини між торговцями на ринку та покупцями тощо). Другі - відносини з участю суб'єкта, що організовує торгівлю на ринку. Організуючи торгівлю на ринку господарюючий суб'єкт може приймати участь в різних правових відносинах. Серед яких особливої уваги заслуговують правовідносини з суб'єктами, що здійснюють торгівлю на ринку (торговцями). Ці суспільні відносини були покладені в основу ряду правових норм. Оскільки відповідний правовий зміст цих відносин формується через надання їх учасникам суб'єктивних прав і покладанням на них юридичних обов'язків, то ці суб'єкти можуть їх реалізувати лише в межах відповідного правового режиму. Визначення норм права, які будуть створювати відповідний правовий режим, залежить від характеру досліджуваних нами відносин.

У будь-яких правових відносинах їх суб'єкти завжди виступають як особи, відносини яких не тільки пов'язані, але і юридично формалізовані відповідно до їх характеру та вимог чинного законодавства. Однак трапляється що учасники цих відносин спонукаються до вчинення певних дій економічно, а їх стосунки не знаходять відповідного нормативного закріплення. Тому економічні функції суб'єктів правовідносин потребують завжди точного їх змістовного визначення. Однак правові відносини суб'єктів, що організовують торгівлю на ринку та торговців, знайшли неадекватне нормативне закріплення.

Перш за все, це було викликано законодавчим закріпленням завдань та мети діяльності господарчих суб'єктів, що організовували торгівлю на ринках. Іншими словами, відбулося механічне їх перенесення з правовідносин, які сформувалися ще за часів командно-адміністративної системи господарювання, на ринкову основу. Це мало відповідний вплив і на сам характер правового регулювання відносин між таким суб'єктом та торговцями на ринку. Він проявився в одночасному застосуванні при врегулюванні цих відносин методів як приватного, так і публічного характеру. Вплив державно-монополістичної системи господарства мав відображення на підстави

виникнення правових відносин між суб'єктами ринкової торгівлі та їх змістові. Особливість таких правовідносин визначалася правовим статусом самого ринку та характером і предметом його господарської діяльності. Останні визначалися нормами як приватного так і публічного характеру. При цьому переважно застосовувалися останні.

Торгівля на ринках в СРСР переважно була пов'язана з колгоспною торгівлею. Так як на той час колгоспи домінували при торгівлі на ринках, то ринки саме і створювалися для надання можливості реалізації колгоспами своєї продукції. Це й визначало їх назву - «колгоспні»[2]. Колгоспним ринком за тих часів вважалося велике підприємство з необхідною матеріально-технічною базою для організації торгівлі колгоспів і колгоспників [3, с.6]. У процесі своєї діяльності кожний колгоспний ринок виступав як юридична особа і мав всі ознаки, встановлені для юридичної особи. Надаючи ринку статусу юридичної особи законодавець визначав і його організаційно-правову форму, в якій він створювався і діяв. Такою організаційно-правовою формою ринку було підприємство.<sup>1</sup> Як підприємство – юридична особа, що може створюватися в різних організаційно-правових формах (в тому числі у формі господарських товариств) визначається ринок в Правилах торгівлі на ринках [4] і на сьогодні.

Функції і завдання, які виконували ринки на той час, і їх взаємовідносини з державою фактично наближали їх до державних установ та організацій. Це дало підставу для віднесення їх до юридичних осіб публічного права. Основне завдання колгоспного ринку полягало в виявленні надлишків сільськогосподарських продуктів та надання допомоги в завезенні цих продуктів на ринок і подальшій їх реалізації. В подальшому ринки перетворили в місце продажу також промислових товарів [5, с.8] та місце, де здійснюючи свої особисті права громадяни укладали дозволені законом угоди по розпорядженню належним їм майном, в тому числі продукцією підсобного господарства [6]. Завдання ринку не змінилися і сьогодні, і зводяться до створення умов для встановлення відносин між покупцем та продавцем (п. 2 Правил торгівлі на ринках). Однак значно розширився предмет діяльності ринків, що потребує і відповідного законодавчого закріплення та створення сприятливого правового режиму для діяльності ринків в сфері послуг з організації і забезпеченні роздрібною торгівлі на комерційній основі.

Старий підхід до законодавчого визначення завдань ринків знайшов своє проявлення в правовому режимі майна, що належало таким підприємствам (ринкам). Воно відносилось до державної (комунальної) власності і надавалось даними підприємствам на праві оперативного управління (на праві повного господарського ведення). Зафіксований у законі, таким чином, «правовий режим» майнового комплексу ринку виступав юридичним засобом забезпечення господарської діяльності ринків та виконання завдань, що ставилися перед ними.

---

<sup>1</sup> При цьому такі підприємства («корпорації однієї особи») були однією із форм участі держави на приватних засадах в господарській діяльності.

Основним об'єктом відносин стало право на користування торговим місцем на ринку, за користування яким торговці сплачували ринковий збір чи орендну плату. Це зводить питання до визначення правового режиму торгового місця на ринку, яке надавалося адміністрацією для торгівлі та правових підстав для користування ним.

Серед таких торгових місць на ринку виділялися місця, що відносилися до стаціонарної та виїзної торговельної мережі [7, с.37]. Стаціонарна торгівля здійснювалася в торгових приміщеннях (наметах, ларьках), що орендувалися у ринків, або у власних приміщеннях, побудованих на орендованих земельних ділянках території ринку. За договором оренди ринок надавав торгове приміщення або земельну ділянку для побудови торгового приміщення, забезпечував його охорону і надавав певні комунальні послуги. При разових виїздах для торгівлі на ринки суб'єктам торгівлі надавалися окремі торгові місця в павільйонах, на столах та в інших торгових приміщеннях, що відносилися до нестационарної торговельної мережі. При цьому за користування такими місцями адміністрацією ринку стягувався за кожний день торгівлі разовий збір.

З суб'єктів, що здійснювали торгівлю у власних чи орендованих приміщеннях, разові збори не стягувалися, оскільки вони сплачували орендну плату за користування (земельною ділянкою чи торговим приміщенням). Разовий збір та орендна плата використовувалися, головним чином, на утримання і благоустрій самих ринків.

Відповідний підхід до поділу торгових місць на ринку на об'єкти, що належать до стаціонарної торгової мережі та нестационарної - збережений і на сьогодні. Також лишилися старі підстави для здійснення торгівлі на ринку.

З прийняттям Закону України «Про систему оподаткування» та Декрету Кабінету Міністрів «Про місцеві податки та збори» разовий збір за користування торговим місцем на ринку було віднесено до місцевих податків і зборів. Право визначення розміру частини ринкового збору, що залишався в розпорядженні ринку, було надано органам місцевого самоврядування. Так, в п. 4 Декрету Кабінету Міністрів «Про місцеві податки та збори» зазначалося, що ринковий збір є плата за торговельне місце на ринку. Підставою для зайняття торговельного місця на ринку є наявність чека про сплату ринкового збору (п. 40 Правил торгівлі на ринку).

В зв'язку з чим виникло питання, що саме законодавець відносить до торгового місця? Точної відповіді на це законодавство не дає, однак визначає, що не відноситься до торгових місць, за користування якими сплачується ринковий збір. До таких торгових місць на ринках не відносяться: стаціонарні пункти торгівлі (включаючи сезонні) – підприємства торгівлі, громадського харчування, палатки, кіоски, торгово-закупівельні підприємства, а також пункти прокату (п. 21 Правил торгівлі на ринку). Це знайшло своє закріплення в Указі Президента «Про впорядкування механізму сплати рин-

кового збору»(надалі – Указ) [8].<sup>1</sup> Який встановив обов'язок торговців сплачувати ринковий збір лише за придбання права користування ринковим місцем, яке відповідно було віднесене до нестационарних торговельних об'єктів, розрахованих для нестационарної торгівлі [9].

Відносини між суб'єктом, що організовує торгівлю на ринку та торговцем виникають з приводу придбання права користування частиною торгового комплексу ринку для здійснення самостійної торгівлі. Якщо ж торгівля буде здійснюватися в торговому об'єкті, що належить до стационарних, то відповідні відносини будуть виникати на підставі договору оренди такого торгового приміщення чи земельної ділянки для його розміщення. Коли ж торгівля буде здійснюватися з торгового об'єкта, що належить до нестационарних, то виникнення права на користування таким торговим об'єктом законодавцем пов'язується з сплатою ринкового збору, який законодавцем віднесено до місцевих податків та зборів. Підставою для виникнення права на користування ринковим місцем, наявність якого і визначає особливості майнового комплексу ринку, в даному разі буде виступати не договір, а факт сплати ринкового збору, обов'язок сплати якого встановлений в адміністративному (імперативному порядку).

Це говорить про відмінність нормативного визначення підстав для виникнення однорідних відносин. Коли в першому випадку така підстава є приватного характеру, то в другому - має публічний характер. Однак таке нормативне закріплення відносин між господарчим суб'єктом, який організовує торгівлю на ринку та торговцем не відповідає таким основним засадам майнових відносин в умовах ринкової економіки як свобода підприємництва, свобода договору та волевиявлення, рівність учасників господарських відносин.

В останній час торгові комплекси, що відносяться до комунальної власності, в порядку приватизації підприємств державної та комунальної власності передаються у власність суб'єктів підприємницької діяльності чи надаються в оренду для використання їх у підприємницькій діяльності таких суб'єктів. При цьому побудова правових відносин на цивільних і на публічних засадах позбавляє ринки права на розпорядження коштами, отриманих від торговців як сплата ринкового збору і які виступають основним джерелом доходу даного суб'єкту від його господарської діяльності, як власника належного йому майна. Однак відповідний правовий режим порушує ряд прав підприємців, закріплених в ст.ст. 3, 4, 12-15 Закону «Про підприємництво» та принципи підприємницької діяльності (ст. 5). Серед них вільне залучення коштів для здійснення підприємницької діяльності та вільне розпорядження власним майном та прибутком, отриманим від такої діяльності. Це проявляється в тому, що отримані ринком кошти як сплата ринкового збору не стають результатом його безпосередньої, систематичної, на власний ри-

---

<sup>1</sup> Відповідно до цього Указу дозволяється розміщення на території ринку підприємств торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, які розташовані у стационарних приміщеннях (магазинах, кіосках, палатках) та власних торговельно-закупівельних підрозділів ринку, без сплати ринкового збору.

зик діяльності (прибутком), а є власністю держави<sup>1</sup> і перераховуються до місцевого бюджету. Однак фактично вони є платою за надання права користування торговим комплексом ринку. Проблема загострилася ще більше, коли діяльність ринків була переведена на приватні засади.

Щоб якось збалансувати цю проблему, законодавством передбачено можливість органів місцевого самоврядування на свій розсуд залишати частину ринкового збору господарюючому суб'єкту на підставі прийнятого рішення, що дає підстави розглядати їх як різновид дотацій.

Таке положення не відповідає самому приватному характеру відносин між господарчим суб'єктом, що організовує торгівлю на ринках та торговцями. Так, перший перед торговцем несе зобов'язання цивільно-правового характеру, змістом яких є надання права на користування ринковим місцем торгівлі та відповідних послуг (освітлення, прибирання території тощо). З іншого боку на торговця покладаються зобов'язання по оплаті ринкового збору. При цьому факт сплати ринкового збору не можна віднести навіть і до адміністративних актів, які інколи можуть виступати підставами для виникнення цивільних правовідносин. Сплата податків та інших обов'язкових платежів не є підставою для виникнення цивільних правовідносин і не може розглядатися навіть як один з їх елементів.

Від цивільно-правових відносин слід відрізнити публічні відносини, майновий характер яких пов'язаний лише з зобов'язанням, що встановлюється в публічному порядку. Як правило, такі обов'язки майнового характеру стосуються отримання у держави певних прав на участь у відповідних відносинах за що стягується відповідний збір. В даному разі предмет публічного регулювання слід пов'язувати лише з отриманням права на здійснення торгівлі, яке надається державою і пов'язується законодавством з сплатою відповідних податків та зборів.

Невідповідності правового регулювання цих відносин до їх економічного змісту і викликає їх тінізацію та правопорушення<sup>2</sup>, а також породжує низку інших проблем. Функції суб'єктів вказаних правовідносин, на сьогодні, мають невірне нормативне закріплення на рівні розмежування предмету дії публічного та приватного права, що створює відповідні умови і змушує суб'єктів досліджуваних нами правовідносин шукати певні правові й противоправні механізми збалансування невідповідності правового режиму дійсним реаліям економічних відносин між торговцями та господарчим суб'єктом, який організовує торгівлю на ринку. Наприклад, при таких ринках створюють благодійні фонди, куди торговці на прохання адміністрації

---

<sup>1</sup> Оскільки відповідні кошти віднесені законодавством до бюджетного фонду, що належить територіальній громаді ( Див. Закон України "О порядке погашения обязательств плательщиков налогов перед бюджетами о государственными целевыми фондами" / Голос України, 20 февраля 2001г. № 32 (2532) ).

<sup>2</sup> Адміністрація ринків на практиці ухиляється від сплати ринкового збору, також привласнює готівку яку сплачують суб'єкти торгівлі на ринках за користування торговельними місцями.

ринків роблять відповідний внесок. Як правило, відповідне прохання пов'язується з подальшою можливістю адміністрації ринку надати торговцеві чи ні, ринкове місце для торгівлі. Інколи відповідна матеріальна допомога надається самому суб'єкту, що організовує торгівлю на ринку. Часто також зустрічається встановлення на ринках розміру містового за користування ринковим місцем, що значно перевищує встановлений законодавством розмір ринкового збору. При цьому лише частина такого збору оформляється як ринковий збір. І, як правило, решта привласнюється посадовими особами господарчого суб'єкту, що організовує торгівлю на ринку. Спроби законодавця врегулювати дані правові відносини не приносять бажаного результату. Оскільки при цьому не враховуються сама суть і природа даних правових відносин, не звертається увага на сам правовий статус ринку та підставу для виникнення правових відносин між суб'єктом торгівлі на ринку та господарчим суб'єктом, який буде займатися організацією цієї торгівлі, що веде до помилкового сприйняття самої природи відносин, які виникають між ними, на що також має свій вплив і нормативне змісту ринкового збору, яке зовсім не відповідає самій природі податку.

Відносини ж між суб'єктом підприємницької діяльності, що організовує торгівлю на ринках, і торговцями є цивільно-правовими, а тому повинні регулюватися цивільно-правовими методами. Вони повинні виникати саме на підставі договору. Бо саме договір в господарській діяльності є інститутом без якого не можливе функціонування господарської системи взагалі [10, с.258]. Фактично ж ці відносини проявляються в тому, що суб'єкт підприємницької діяльності, що організовує торгівлю на ринках, надає торговцям торгове місце, забезпечує його охорону та надає комунальні послуги електроосвітлення, водопостачання, каналізація, прибирання і вивезення сміття, очищення дахів від снігу, льоду і його вивезення тощо. При цьому слід відмітити, що відповідно до п. 3 Ветеринарно-санітарні правила для ринків [11] надання вказаних послуг входить також в коло обов'язків суб'єктів, що організовують торгівлю на ринку. То тут можна погодитися з О.С.Йоффе в тому, що договірний тип визначається специфікою матеріальних відносин, що опосередковуються договором, чи колом юридичних умов об'єктивно необхідних для утворення даного договірного зобов'язання [12, с.37–38].

Таким чином, на наш погляд, в даному разі існує достатньо об'єктивно необхідних умов, щоб відносини між суб'єктом підприємницької діяльності, що організовує торгівлю на ринках, і торговцями щодо користування ринковим місцем опосередковувалися саме договором майнового найму (оренди). Як це передбачено для користування торговими об'єктами на ринку, що віднесені до стаціонарної торгової мережі. Оскільки специфіка цих відносин носить саме майновий характер. А тому дані відносини повинні оформлятися саме угодами майнового найму і регулюватися відповідними нормами Цивільного кодексу.

*Список літератури:* 1. Аскназий С.И. Основные вопросы теории социалистического гражданского права (док. дис. – автореф.). Вестник Ленинградского университета, 1947, № 12 2. Степаненко Г.Н. Правовое регулирование товарообмена и купли-

продажи в первые годы Советской власти // Ученые труды. Саратов, вып. 3. 1969. 3. Первушин А.Г. Правовое регулирование колхозно-рыночной торговли. М., 1959. 4. Правила торгівлі на ринках, затверджені Наказом Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України від 12 березня 1996р. № 157. 5. Первушин А.Г. Правовое регулирование колхозно-рыночной торговли. М., 1959. 6. Гречко Г., Лизогуб В. Правовое регулирование торговли на колхозных рынках // Советское право. 1983. № 11. 7. Первушин А.Г. Правовое регулирование колхозно-рыночной торговли. – М.: Госюриздат, 1959. 8. Указ Президента «Про впорядкування механізму сплати ринкового збору» від 28.06.1999р. № 761/99 // Урядовий кур'єр. 07.07.99р. N 124. 9. Попов А.А. Лист ДПА «Про визначення деяких термінів» від 27.05.98р. N 6240/10/23-3117 // Торговое право. X., 1999. 10. Кулагин М.И. Предпринимательство и право: опыт запада. Избранные труды. М., 1997. 11. Ветеринарно-санітарні правила для ринків, затверджені Наказом Головного державного інспектора ветеринарної медицини України від 4 червня 199 р. N 23. 12. Иoffee O.C. Обязательственное право. М., 1975.

*Надійшла до редколегії 23.03.2001р.*

*А.В. Ткачик,  
ад'юнкт каф. бухгалтерського обліку та аудиту  
Нац. ун-ту внутр. справ*

## СТВОРЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ БУХГАЛТЕРІЇ НА ПІДПРИЄМСТВІ В ПЕРІОД РОЗВИТКУ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

З того моменту, як Україна набула незалежності почався інтенсивний період її політичного розвитку. За основу був узятий досвід розвинутих західних країн. Це призвело до значних змін у всьому суспільно-політичному житті держави. Такі зміни не минули й економіку.

Відбувся перехід від адміністративно-командних методів керування виробництвом до ринкових. Швидкими темпами відбувалася приватизація й акціонування державних підприємств. З'явилися різноманітні комерційні структури і підприємства різних форм власності. Впроваджувалися нові технології і «ноу-хау».

На фоні цих перетворень у вітчизняних економічних термінах з'являється ще один - це управлінський облік. З моменту виникнення цього терміна в економічній літературі почалося його тлумачення багатьма вченими-економістами, і навіть, виник спір про необхідність його застосування. «Є спеціалісти, що стверджують, що усі знають три основних види обліку: оперативно-технічний, статистичний і бухгалтерський. Кожний із них є постачальником інформації для керування на відповідному рівні її використання. Виділення ще одного виду обліку - управлінського, на їхню думку, не потрібно. При цьому, вони посилаються на те, що не у всіх країнах управлінський облік визначається як самостійний вид облікової діяльності. Більшість теоретиків і практиків в області обліку притримуються думки про те, що управлінський облік як самостійний вид формування і використання економічної інформації не тільки має право на існування, але і настійно необхідний»[1, с. 34]. Ця думка одержала своє поширення і застосування в багатьох закордонних країнах. Але, оскільки, наша держава у своєму розви-